

SPECIELLE KILDEPROBLEMER I DEN NYESTE TIDS HISTORIE

Af Henning Poulsen.

I sit indlæg behandler cand. mag. Henning Poulsen, Udgiverselskab for Danmarks nyeste Historie, København, en række problemer i forbindelse med samtidshistoriens omfattende kildestof. Han opdeler kilderne efter det tidspunkt, de kommer for dagen, og regner med 3 perioder: 1. den journalistiske, 2. den samtidshistoriske, 3. den normalhistoriske. I det samtidshistoriske stof interesserer han sig især for vidnets og beretningens problemer. Her finder han særlige vanskeligheder, men også særlige muligheder for frugtbare metodiske overvejelser i retning af en videregående systematisk og motiveret klassifikation af beretningsmaterialet. Derved kan kastes lys over problemerne omkring første- og andenhandsvidnet og om samtidige og sene kilder. Henning Poulsen viser, at vidnepsykologiske og især indlæringspsykologiske resultater giver historikeren udgangspunkter for en opdeling og vurdering af de enkelte dele i beretningerne. Interesserer man sig for de 3 fænomener: erindring, tolkning og reproduktion, har man mulighed for at nå en differentieret karakteristik af beretninger og enkeltudsagn, og derved åbnes vejen for en bedre motiveret opfattelse af betydelige kildegrupperes ud-sagnskraft. Foredraget gengives her i den form, det havde ved konferencen.

Lad mig først sige, at der, så vidt jeg kan se, ikke er nogen principiel forskel på studiet af moderne og ældre tiders historie, heller ikke når vi kommer op i den egentlige samtidshistorie. Der er derfor ikke grund til at opstille en speciel metode for denne disciplin; den må bygge på samme kildekritiske forudsætninger som al anden historieforskning.

De forskelle, der viser sig, er for det meste gradforskelle, der fremkommer ved, at materialet bliver større, og at der sker forskydninger i dets struktur. Det medfører, at man i moderne historie kan stille lidt andre og lidt flere spørgsmål, ligesom vi har flere veje at gå, når vi vil have dem besvaret. Hertil kommer så i den aktuelle situation enkelte nyheder, som den tekniske udvikling har ført med sig: film og fotografier, lyd gengivelser på plade og bånd. Og endelig står den egentlige samtidshistoriker i den særlige situation, at han er i stand til at forøge kilmængden ved at skaffe beretninger fra vidner. Det sidste er vel næsten det mest karakteristiske. I modsætning til andre historikere er samtidshistorikeren ikke så afhængig af de forhåndenværende søm, men har selv nogen indflydelse på, hvor på væggen billederne skal hænges op.

Samtidshistorikeren hjælper sine efterfølgere i perioden ved at supplere materialet med beretninger og ved at redde private arkiver fra fortabelse. Men det er ikke sikkert, de vil være ham så taknemmelig, for kildestoffet er i forvejen mere end stort nok. Samfundets udvikling har bevirket, at administration, presse, tidsskrifter osv. nu til dags afkaster mere papir, end man skrev til i middelalderen. Og arkiver og biblioteker sørger for, at det næsten altsammen bliver reddet fra tilintetgørelse.

Det betyder ikke, at vi altid har et sikrere kildegrundlag. For med mulighederne vokser jo også appetitten, og vi er ikke tilfreds med at få 1. verdenskrig belyst i samme omfang som Karl den Stores krigstog. Vi vil prøve at give et nærbillede og få spørgsmål besvaret, som det er omsonst at stille til ældre tider. Vi vil prøve at nå så langt, kildegrundlaget kan bære, og gerne et lille stykke til – ligesom alle andre.

*

I nogle henseender rejser selve *materialets omfang* nye metodiske problemer. Man har kaldt kunsten at finde kilderne for heuristik, men det kunne også være ganske nyttigt at give et navn til kunsten at slippe af med dem igen. Vi må i mange tilfælde foretage en reduktion af materialet, simpelthen for at kunne overkomme at gå det igennem. Det træder klart frem i opinionsundersøgelser, hvor man må nøjes med f. eks. at gennemgå en mindre del af pressen og måske ydermere begrænse sig til forsider og ledere, eller nøjes med kommentarerne til udvalgte begivenheder. Det er en metode, der minder om sociologiens, og den adskiller sig fra det sædvanlige kildeudvalg, fordi man ikke behøver at anse de kilder, man bruger, for at være vigtigere eller mere sikre end andre, og fordi man slet ikke har gået det øvrige kildemateriale igennem. Målet er at finde et overkommeligt udsnit, som er repræsentativt i den forstand, at det kan give samme svar på spørgsmålene, som det samlede kilde-materiale ville have gjort.

Det er værd at overveje, om det ikke også i traditionelt anlagte studier er muligt at nå frem til visse retningslinier for udvælgelsen af materialet. Her må vi erstatte begrebet repræsentativitet med begrebet tilstrækkelighed. Vi må da spørge: hvilke krav skal vi stille til det kildemateriale, der med tilstrækkelig sikkerhed og nøjagtighed kan besvare et givet spørgsmål? Det vil med andre ord sige, at vi i visse tilfælde opgiver at stræbe mod den maksimale verifikation af hypotesen og i stedet nøjes med en minimal bekræftelse fra kildematerialet. Det er ikke mindst aktuelt, fordi man i den nyeste historie ganske naturligt befinder sig på uopdyrket jord,

og derfor ofte mangler de studier i grænseområderne, der normalt skulle forsyne én med baggrundsviden.

Der er flere veje at gå for at overvinde denne kalamitet. En af dem – og måske en af de vanskeligste – består i nøje at gøre sig klart, hvilke faktorer i de omkringliggende områder, der er relevante i den forstand, at ens konklusioner kræver, at man kender dem. Vi må nok her tage os i agt for de gennemæssige forskrifter, der let forleder til at tage emner med, der strengt taget ikke er relevante. F. eks. kræver vor episke tradition, at en handling skildres i forbindelse med dens hensigt. Men hensigter kan være tvivlsomme og vanskelige at klarlægge, og det er muligt at renoncere i de ret mange tilfælde, hvor kun handlingens effekt berører vort objekt.

Alligevel er vi henvist til at skaffe os baggrundsviden, som vi ikke kan hente fra historiske fremstillinger af anerkendt standard. Ofte er det da sekundært kildemateriale af oversigtskarakter, der kommer i betragtning, materiale, der rummer mange faldgruber, og det er et af de forhold, der bevirker, at kildekritisk skoling og træning ingenlunde er overflødiggjort i den nyeste historie. Men trods alle gode bestræbelser står vi dog i en situation, hvor vi altid må forudse, at studier i tilgrænsende områder vil komme til at modificere det billede, vi kan tegne på forskningens nuværende stade. Vi må kante os frem, så beslægtede studier efterhånden verificerer og korrigerer hinandens resultater.

Denne situation kendes naturligvis også fra ældre perioder. Når jeg alligevel tror, den føles mere tyngende i nyere tid, skyldes det, at den øgede kildemængde potentielt også rummer en større information med heraf følgende muligheder for at øve motiveret realkritik eller drage indirekte slutninger. Hvor informationerne er tætte, kan det ofte være sikrere at drage indirekte slutninger end at forlade sig på direkte vidnesbyrd. I et sådant tilfælde er det i grunden at sætte tingene på hovedet, hvis vi tillægger et ellers tvivlsomt kildested øget vægt, fordi dets vidnesbyrd harmonerer med sikkert kendte omstændigheder. I stedet bør vi fastholde den indirekte slutning og ikke tillægge kilden øget udsagnskraft, fordi dens vidnesbyrd tilfældigvis kan ses at være korrekt, hvilket jo er noget andet.

*

Også kildematerialets *struktur*, dets fordeling på de enkelte kildegrupper, tjener til at karakterisere den nyeste tids historie. Efter den orden, hvori materialet kommer for dagen, kan vi skelne mellem tre perioder.

Første periode er den tid, hvor begivenhederne endnu har umiddelbar

aktualitet. Det karakteristiske for denne fase er, at praktisk taget alt tilgængeligt materiale er blevet til med henblik på at forelægges for offentligheden. Pressen spiller en dominerende rolle, og en stor del af publikationerne sigter ikke primært mod saglig oplysning, men præges af polemiske eller defensoriske holdninger. Vi får på denne måde et materiale, der belyser begivenhedernes yderside, men i det væsentlige kun indirekte giver grundlag for at forstå deres mening og hensigt. Betraget som adfærdsspør, altså som levning, kan stoffet være af stor interesse, mens udnyttelsen som beretning rummer adskillige vanskeligheder. Den seriøse historieskrivning vil i denne periode være sparsom, måske fordi historikerne afventer bedre kilder til mange emner, måske fordi de skyer kontroversielle spørgsmål, eller fordi det på klodshold er svært at skelne mellem væsentligt og uvæsentligt. De fleste fremstillinger skrives af pressens kommentatorer, og dette i forbindelse med, at pressen dominerer kilde-materialet, kan vel begrunde betegnelsen den *journalistiske periode* om denne første fase.

2. periode indtræder, når emnerne ikke længere er verserende sager. Hvor snart den indtræder, kan variere meget stærkt, og overgangen fra forrige periode kan være glidende. Karakteristisk er, at nu også et betydeligt materiale, der ikke oprindeligt var til eksternt brug, bliver tilgængeligt for historikeren. Samtidig bliver det også muligt at øge kildemængden med beretninger fra vidner, der nu post festum er mere villige til at udtale sig. Det er denne fase, jeg vil betegne som den *samtidshistoriske periode*. Den adskiller sig fra den tredje, den *normalhistoriske periode*, derved at kildematerialet først er i færd med at indløbe, og at man endnu må regne med, at nye samlinger i fremtiden vil blive tilgængelige. Hvor ubestemt overgangen kan være, ses alene af, at der jo endnu findes århundredgamle arkiver, som almindelige dødelige ikke har adgang til.

Det er den anden periode, overgangs- og brydningstiden, der er mit emne her i aften. Vi har til rådighed den første periodes kilder samt et mere internt materiale, der efterhånden indløber, og som vi delvis selv må bringe til veje eller foranledige skabt. Sammenlignet med tredje periode er kildestoffet gennemgående af lettere vægtfylde, fordi beretningsstoffet indtager en stor plads, mens vi endnu savner vigtige dokumenter. Da også en væsentlig del af vor baggrundsviden hidrører fra berettende kilder, og da samtidshistorikeren desuden er i den særlige situation selv at kunne indhente beretninger fra øjenvidner, har jeg valgt særlig at koncentrere mig om vidnets og beretningens metodiske problemer. De er ikke specielle for den nyeste tids historie; men de spiller så stor en rolle i hver dags arbejde, at intet enkeltproblem volder større vanskeligheder,

og ingen andre steder føles behovet for en udvikling af den metodiske vurdering så presserende. Måske har samtidshistorien også her særlige muligheder for at yde et bidrag til diskussionen, idet det ikke sjældent er muligt at konfrontere flere øjenvidneskildringer af samme begivenhed og at verificere beretningsmaterialet ved hjælp af sikrere vidnesbyrd.

*

De kilder, vi benytter som *beretning*, spænder over en meget bred skala og kan på ingen måde tillægges ensartet værdi. Øverst på skalaen må vi vel sætte det samtidige, kyndige, saglige og fuldstændige referat, nederst rygter og sene tiders uverificerede fremstillinger på tredje og fjerde hånd. Alle har de en eller anden relation til virkeligheden, eller prætenderer dog at have det, og vi kan vel graduere deres udsagnskraft efter, hvor *kompli- ceret* et forhold til virkeligheden, de har. Men den specifikke værdi, de har for os, afhænger dog ikke kun af deres egen tilblivelseshistorie, men også af den evne, vi selv er i besiddelse af, til at blotlægge deres relation til virkeligheden. Mon ikke vi i nogen grad har måttet se bort fra beretningsstof af den grund, at vi ikke har haft en tilstrækkeligt udarbejdet *metode* til at skille klinten fra hveden? Men endnu et forhold gør sig gældende. I kilde- og dermed også informationsfattige tider vil de oplysninger, vi har, om vidnerne og deres forhold til de emner, de beskriver, ofte være så sparsomme, at beretningen på denne måde bliver en usikker kilde for os.

Hvor kildematerialet er tæt og mangfoldigt, kan de skarpe grænser have en tilbøjelighed til at udviskes. Uanset, at vi betragter levningen som den fornemste kildegruppe, kan fortolkningsvanskeligheder dog straks bringe beretningsstof frem i første plan. Og vil vi fra levningen slutte til andre dele af virkeligheden, reduceres den straks til en *relation*, hvis forhold til virkeligheden ikke behøver at være lettere at gennemskue end beretningens. I ældre tid vil vi f. eks. studere en lovs forhistorie på grundlag af den selv og dens forarbejder, mens vi nu kan tilføje de stenografiske referater af rigsdagens behandling og evt. udvalgsprotokoller og private optegnelser, altså beretningsmateriale, som vi dog ofte kan drage lige så sikre slutninger fra som fra dokumenterne, og som vi i visse tilfælde vil foretrække som kilder.

Heller ikke mellem beretningerne indbyrdes er kvalitetsgrænserne uoverstigelige. Vi har i øjeblikket delt beretningerne over på to leder, idet vi skelner mellem første- og andenhånds vidner og mellem samtidige og senere beretninger. Men vi ved dog af praktisk erfaring, at førstehåndsvidnet ikke altid giver sikrere information end andenhåndsvidnet, og at senere kilder i visse tilfælde har større udsagnskraft end de samtidige.

Der må altså endnu være en række faktorer at tage i betragtning, og vi er også opmærksomme på, at både oplevelse og reproduktion kan være tendentiøse eller præget af en hovedopfattelse, og at den menneskelige hukommelse i almindelighed er skrøbelig. Disse momenter tager historikeren i den enkelte situation i betragtning og interpreterer dem ved hjælp af sin almindelige menneskekundskab, realkritiske overvejelser eller en mere intuitiv fornemmelse af kilden. Dette personlige supplement til metoden kan vi ikke undvære; men måske ville det alligevel være ønskeligt, om vi kunne nå frem til en lidt videregående *systematisk og motiveret klassifikation af beretningsmaterialet*, i det mindste for bagefter at kunne give en explicit motivering for de domme, vi har fældet.

*

Det vil være naturligt at søge støtte i *psykologien*, ikke mindst fordi den har det eksperimentelle grundlag, vi misunder andre videnskaber. Navnlig tror jeg, indlæringspsykologien og vidnepsykologien kan lære os noget, selvom vi ikke uden videre kan overføre deres resultater. Psykologernes billedforsøg eller forsøg med indlæring af meningsløse stavelser giver ikke umiddelbart oplysninger om de vidner, vi plejer at arbejde med, vidner, der ofte i høj grad er personligt engageret i begivenhederne. Men så snart der er tale om nogen tidsafstand mellem oplevelse og reproduktion, vil vi ikke sjældent kunne finde forklaringer på hukommelsens styrke eller svagheit i indlæringspsykologien. For trods alt er den bevidste indlæring og den mere utilsigtede indprægning beslægtede fænomener.

Nu kan det ikke nytte noget at stille psykologerne det spørgsmål, hvor hukommelsessikker en beretning er, heller ikke hvis vi skelner mellem første- og andenhåndsvidner og definerer tidsafstanden. Det kan illustreres gennem et eksperiment, man har udført i Cambridge, hvor man optog referat af et møde i det psykologiske selskab og 14 dage senere bad hver af deltagerne skrive, hvad de huskede af mødet. På grundlag af en punktopdeling foretoges en talmæssig opgørelse af resultatet. Den viste, at deltagerne gennemsnitligt huskede 8,4 % af, hvad der var sagt og sket; men heraf viste ikke mindre end 42 % sig at være forkerte opgivelser. Kan vi så slutte, at et øjenvidne i løbet af 14 dage gennemsnitligt forvrænger op mod halvdelen af sin erindringsmasse? Og må vi videre regne med, at fejlprocenten på længere afstand stiger, så en beretning efter kort tids forløb er praktisk taget værdiløs?

Disse spørgsmål har overhovedet ingen mening. For hvor pålidelig ens fremstilling bliver, afhænger jo blandt andet af, hvor udførlig man gør den. Hver af de omtalte mødedeltagere havde også været i stand til at

give en nogenlunde fejlfri fremstilling, hvis de nemlig havde nøjedes med at konstatere, at mødet havde fundet sted, nævnt nogle af deltagerne og beskrevet det i få ydre træk uden at vove sig ind på gebeter, hvor de var den mindste smule i tvivl. Forklaringen på den meget høje fejlprocent ligger i, at vidnerne har søgt at huske så meget som muligt på samme måde som en eksaminand, der vrider sin hjerne for de sidste dråber af lektien. Eksperimenter har godtgjort, at rettens belæring til vidnet om kun at sige, hvad han er sikker på, ikke er uden betydning, skønt erindringsfejl ikke helt udelukkes på denne måde. Men vi kan som en hovedregel fastslå, at et *summarisk* vidnesbyrd vil rumme relativt færre erindringsfejl end et *udførligt*, forudsat at vidnet og tidspunktet er det samme.

Kunne man ikke heraf slutte, at vi da, når vi selv optager interviews, skulle tilstræbe en summarisk beretning? Svaret er nej af den simple grund, at den talmæssige opgørelse ikke har nogen interesse, knap nogen mening for os. Det, vi skal sammenligne, er nemlig, hvor pålidelige svar en summarisk og en mere udførlig skildring kan give på de samme spørgsmål. Vi kan ikke med rette hævde, at årbogsforfatterens oplysning om, at kong Erik blev dræbt, var blevet mindre pålidelig, fordi han måske havde skildret drabet med detaljer, vi ikke i sig selv kunne fæste så megen lid til. Tværtimod ville den detaljerede skildring have haft værdi for os, fordi den bedre havde sat os i stand til at vurdere også den grundlæggende oplysningens troværdighed.

Lad mig illustrere dette ved et eksempel hentet fra en beretning om begivenheder, der var på ca. 20 års afstand. Først gav vidnet en fremstilling i hovedtræk, og han oplyste da, at initiativet til et samarbejde mellem ungdomsforeningerne i den by, hvor han var formand for den socialdemokratiske ungdom, blev taget af en privatmand, som vi kan kalde »N«, der i sommeren 1940 indkaldte byens ungdomsledere til en sammenkomst. Da jeg bad ham forklare nærmere om denne start, gav han følgende uddybning:

For mit eget vedkommende fik jeg jo en ganske privat indbydelse, men selvfølgelig fik jeg den, fordi jeg var amtsformand for DsU. Det var »N«, der ringede til mig, om jeg ikke kunne komme derud. Jeg spurgte, hvad det var. Ja, det var bare sådan en privat invitation. Jeg var ikke klar over, om han skulle have bøger indbundet – jeg var bogbinder dengang – men jeg tog da derud den aften og så alle de ansigter, man jo kendte fra byen, KU's formand og andre. Der var vel nok blandt de ældre, der nu havde startet det, lidt for meget glæde over noget, som man egentlig ikke behøvede at glæde sig over. Jeg kan huske, »N« sagde: »Ser det ikke dejligt ud. Nu kan vi se, nu sidder KU's formand og DsU's formand og drikker te sammen. At vi allerede har kunnet opnå, at de kan sidde ved samme bord!« Da »N« var gået, sagde KU's for-

mand til mig: »Jeg tror ikke, Peter, at vi nogen sinde har drukket te sammen, men vi har da vist drukket nogen bajere sammen før.« . . . man havde jo uvilkårlig den tro, at DsU og KU trak revolverne, når de så hinanden. Det var vist den almindelige opfattelse, mens vi jo godt kunne være i stue sammen. Da jeg kom hjem fra det møde, var jeg meget betaget af hele ånden over det, og de sagde, at vi senere ville blive indkaldt til et lignende møde, og det havde vi også, og forinden kunne vi have talt lidt med vore foreninger om det. Det er klart, at jeg forespurgte i København formanden . . ., og han sagde: »Jeg har skam været til lignende møder her i København, og det ser helt all right ud, og det tror jeg er noget, vi skal have med at gøre . . .«

Der kan nok rejses kritik mod enkeltheder i denne fremstilling. Der kan både være tale om forvekslinger og udfyldning, og naturligvis er de ordrette replikker et udtryk for vidnets anekdotiske fortælleform, ikke for særlig eksakt erindring. Men sammenligner vi med den første knappe konstatering af, at initiativet udgik fra »N«, har vi alligevel vundet adskilligt. Tre situationer, indbydelsen, anekdoten om teen og bajerne og forespørgslen til forbundsformanden, viser hver på sin måde hen til »N« som initiativtageren. Antager vi andre teorier som rigtige, må vi forudsætte en ret særpræget kombination af fejltagelser for at kunne forklare fremkomsten af det detaljerede vidnesbyrd, mens den blotte konstatering ikke bød os så store vanskeligheder. Vidneudsagnet må siges at være styrket gennem tilføjelsen af detaljer.

Generelt kan vi udtrykke den sikkerhed, hvormed en kilde besvarer et givent spørgsmål, gennem de vanskeligheder, det volder os at forklare den, når vi antager andre hypoteser som rigtige. Med andre ord: dens udsagnskraft beror på dens evne til at *falsificere alternative hypoteser*.

Anskuet på denne måde er det muligt at specificere en kildes værdi i forhold til de *enkelte hypoteser*. Den citerede beretning sætter os i større forlegenhed, hvis vi antager, at vidnet selv tog det pågældende initiativ, end hvis vi tilskriver det en tredje person. Vi kan altså med særlig stor sikkerhed sige, at kilden udelukker en bestemt mulighed; ofte er det netop i dette begrænsede perspektiv, at beretningen kan yde et vægtigt supplement til kildematerialet.

*

Den svenske vidnepsykolog, professor *Arne Trankell* har i sin bog om vidnepsykologiens arbejdsmetoder opstillet en række positivt formulerede kriterier på udsagn, der bygger på virkeligheden. Nogle af dem kræver en testning af vidnet, som vi næppe kan foretage; men andre kriterier finder han i selve udsagnets indhold, og de må derfor påkalde vor interesse. Det er dog nødvendigt at gøre sig klart, at Trankell arbejder med retsmateriale

og navnlig har sin opmærksomhed henvendt på fantasifulde og bevidst usandfærdige udsagn. Som følge heraf siger han i de fleste tilfælde, at de og de træk viser eller sandsynliggør, at udsagnet beskriver en virkelig begivenhed, hvorved forvekslinger ikke udelukkes, forvanskninger kun i mindre grad.

Lad mig nævne nogle af de vigtigste. *Sekvenskriteriet* findes, når flere på hinanden følgende udsagn af samme vidne viser ændringer, der er i overensstemmelse med, hvad man naturligt måtte vente, når den mellemliggende tid og de skiftende omstændigheder tages i betragtning. Hermed rammes en pæl gennem teorien om, at det nødvendigvis svækker et vidne, at det skifter forklaring. Det må afhænge af, hvilke ændringer, der er tale om. Sekvenskriteriet angiver det modsatte yderpunkt, hvor troen på vidnets oprigtighed er styrket af forklaringsændringer.

Unikitetskriteriet er opfyldt, når forklaringen rummer unike detaljer, og *homogenitetskriteriet*, når flere uafhængige detaljer viser hen til samme forløb. De udelukker eller urimeliggør udfyldning og fri konstruktion, og jeg tror i og for sig, at disse kriterier er dem, vi kan få størst nytte af. Desværre savnes klare kendetegn på, om detaljer kan siges at være unike, og om de er uafhængige af hinanden. Vil man f. eks. prøve at anlægge dem på den stump beretning, jeg citerede før, kan man diskutere, om det ene og det andet kriterium er opfyldt, alt eftersom hvad man lægger i ordene unik og uafhængig.

Kompetencekriteriet udtrykker et velkendt fænomen, nemlig at visse udsagn rummer enkeltheder, som vidnets begrænsede erfaring ikke tillod ham selv at finde på. Vi kender det fra Herodots beskrivelse af fønikernes sejlads syd om Afrika med de hertil knyttede observationer af solens stilling, en detalje, der jo ofte er fremhævet som et vægtigt vidnesbyrd.

Det er utvivlsomt en spændende og lovende vej, Trankell er slået ind på, skønt man vel endnu må sige, at kun et fåtal af vore problemer kan løses ved at indregnes under de ret specielle kategorier, der er tale om. Til kildelæsning rummer hans bøger fortrinlige eksempler, der ikke bliver mindre velegnede af, at hans hypoteser af og til ægger til modsigelse.

*

Foreløbig er vi dog nok oftest henvist til at vurdere beretningens vidnesbyrd ud fra lidt mere skønsommelige beregninger, som bygger på en betragtning over emnet, vidnet og deres indbyrdes forhold. Lad mig derfor vende tilbage til *indlæringspsykologien*, som jeg forlod med en konstatering af, at den ikke kan give os noget talmæssigt udtryk for beretningers pålidelighed.

Hvad vi kan lære af indlæringspsykologien er, hvilke betingelser der fremmer og hæmmer indlæring og erindring, og skønt den ikke direkte tager sigte på det, kan vi dog også af dens resultater drage visse slutninger om erindringeres pålidelighed.

Erindringens grund lægges ved indlæringen, eller i vort tilfælde indprægningen. Denne lettes i væsentlig grad, hvis emnet er *meningsfyldt* for vidnet. Har vi hørt en tale uden at forstå den, kan vi som regel heller ikke huske noget af den, og i hvert fald vil den være glemt efter nogen tids forløb. Der består dog her den ubehagelige anden mulighed, at man giver det meningsløse en ny mening ved omfortolkning. Det kan særlig tydeligt iagttages under forsøg, hvor man har ladet en historie vandre fra fortæller til fortæller og iagttaget de ændringer, den undergår.

Et ret simpelt eksempel forekommer i et eksperiment, hvor der i beretningen indgik et brev, adresseret til det tyske konsulat og indledt med ordene »Kære Anna«. Adresse og overskrift gav modsatte associationer, som ikke lod sig bringe i overensstemmelse med hinanden, med det resultat, at det ene brev blev til to breve, et til konsulatet og et til »Kære Anna«. Endnu mere dybtgående omtolkninger forekommer, hvor det er selve pointen, der ikke forstås. I almindelighed vil vi nok stille det krav til vidnet, at han må have været kapabel til at forstå begivenhederne og helst også have mødt dem med en vis forhåndsorientering. Det kan være svært at konstatere, da vi jo ifølge sagens natur ikke på forhånd ved fuld besked om de emner, vi studerer. Noget vil vi dog altid kunne sige, når vi kender vidnets forudsætninger, interesser og placering.

Foruden forståelsen har det også betydning, i hvor lang *tid* emnet har kunnet iagttages og indpræges, hvor stærk en *motivation* indprægningen har haft, og hvor ofte vidnet har styrket sin erindring ved *memorering og fortælling*. Motivationen er vel den faktor, der tydeligst præger erindringen, og den kan i reglen antages at have relation til vidnets interesser og hans aktivitet ved den pågældende lejlighed. Navnlig i sene beretninger kan man iagttage dens virkninger. Vidner med forskellig motivation kan skildre samme begivenhed så forskelligt, at det kun med besvær lader sig erkende, at det ikke drejer sig om forskellige lejligheder. Et oplagt eksempel fandt Henrik Nissen og jeg i beretninger om de første møder ved dannelsen af Dansk Ungdomssamvirke i 1940. Vi interviewede deltagere, som havde repræsenteret politiske ungdomsforeninger, og for dem stod det sådan, at møderne havde drejet sig om bilæggelse af de politiske modsætninger; men repræsentanter for kristeligt ungdomsarbejde skildrede dem som en strid om, hvorvidt sammenslutningen skulle have et kristeligt formål.

Også forskellige led i en handlingskæde erindres af samme vidne med varierende sikkerhed. I oktober 1943 vedtog en række ungdomsforeninger en protest mod jødeaktionen, og i 1961 oplyste et førstehåndsvidne, at han i den anledning opsøgte fhv. udenrigsminister Munch, der frarådede protesten med den motivering, at man kun opnåede at tirre tyskerne, så de satte hårdere ind i eftersøgningen af de jøder, der var undsluppet. Denne samtale kan kontrolleres gennem en samtidig optegnelse af Munch og er erindret meget nøjagtigt. Men derefter forklarer vidnet, at man på grund af Munchs og andre politikeres modstand foretog en afsvækkelse af resolutionen, og det er ikke rigtigt; protesten afleveredes uændret. Forklaringen ligger i, at diskussionen stod på i nogle dage, og at vidnet her udfoldede en aktivitet, mens selve protesten, da den først var afleveret, ikke tiltrak sig yderligere interesse. Derfor stod situationens udgang – som det ofte er tilfældet – ret dunkelt for vidnet, som derefter har foretaget en rekonstruktion på grundlag af, hvad han kunne huske, og derved er han gået ud fra, at man har bøjet sig for Munchs argument.

Ethvert vidneudsagn er en rekonstruktion på grundlag af erindringen. Og netop et samvittighedsfuldt vidne vil bestræbe sig på at verificere sin hukommelse, hvor den forekommer ham dunkel. Vi må derfor stadig regne med, at de elementer, der har præget sig dybest i erindringen, med tiden kommer til at påvirke dennes øvrige dele, fordi en del af det tomrum, glemslen efterlader, udfyldes med træk, der fremkommer ved slutninger udfra sikre punkter. Det er f. eks. tydeligt, når det gælder kronologien; efter en vis tids forløb har man kun et meget begrænset antal kronologiske holdepunkter, hvorfra rekonstruktionen foretages, sådan gør vi jo allesammen.

Det er altid vigtigt at søge at blottlægge, hvilke *udgangspunkter*, rekonstruktionen har. Vidnet yder sommetider selv en vis hjælp ved at erkende, hvad der er ræsonnementer; men da det sjældent eller aldrig er den første reproduktion, der foretages i beretningen, kan han ofte ikke selv skille sine udgangspunkter ud. Her kan indlærings- og vidnepsykologien yde betydelig hjælp ved at sætte os i stand til at skønne over, hvilke dele af erindringen, der kan formodes at være bedst bevarede, og hvilke forvanskninger, vi hyppigt må regne med.

*

Det kan være deprimerende at følge, på hvor mange måder erindringen kan forvansknes. Udfyldning, efterrationalisering, forveksling osv. er påtrængende fejlmuligheder, vi ofte savner midler til at tilbagevise, når vi betragter det enkelte vidnesbyrd isoleret. Vi vil da på forskellig måde søge

at få det verificeret. Men på samme måde vil også vidnet bære sig ad, og i nogle tilfælde kan vi gå ud fra, at hans *verifikationsmuligheder* har været så gode, at fejl er usandsynlige. Det gælder således en række elementære oplysninger om bopæl, beskæftigelse etc., som har været af længere varighed, og til hvilke vi må regne med, at vidnet har knyttet så fast og mangfoldig en erindring, at han er i stand til at korrigere for fejl.

Verifikationsmulighederne vil i reglen være bedst for oplysninger, vidnet sætter i forbindelse med sin egen fortid. Det vil for størstepartens vedkommende dreje sig om egne oplevelser, og det er en af grundene til, at vi i reglen foretrækker førstehåndsvidnet. Oplysninger på anden hånd har man ikke så gode kontrolmuligheder overfor, husker dem i reglen heller ikke så godt. Der er dog en vigtig undtagelse, idet man sætter visse oplysninger, man har modtaget på anden hånd, i relation til sig selv. I meget sene beretninger, der så godt som udelukkende indeholder øjenvidneskildringer, sker det, at vidnet dog derudover har kunnet huske, at der ved en lejlighed, hvor han ikke var tilstede, blev udtalt anerkendende ord om ham selv eller en gruppe, han identificerede sig med. Denne erindring er andenhånds, men må nok i visse henseender sidestilles med øjenvidneskildringer.

*

Når vi vurderer en kilde, råder vi jo i reglen over muligheder for at verificere dens udsagn. Vi tager heller ikke i betænkning at anføre dette forhold som et hovedargument, når vi bruger sent eller på anden måde tvivlsomt beretningsstof. Denne *verificering* er imidlertid ikke uproblematisk. Det har nemlig ingen betydning, at vi direkte kan bekræfte et udsagn gennem sikkert kildemateriale, for det vil jo sige, at vi i forvejen havde fuld dækning for den pågældende dom, og så er det mere omtvistelige materiale ganske enkelt overflødig. Den sikre verificering må vi først og fremmest benytte til at danne os et helhedsindtryk af beretningen. Herved må vi imidlertid igen tage sondringer i brug mellem forskellig erindringsstyrke, mellem enkle og komplicerede tolkninger, emnernes forskellige påvirkelighed for tendens etc., så vi sammenligner udsagn, vi i så henseende regner for nogenlunde ensartede. Hvis vi f. eks. i den beretning om protestresolutionen, jeg omtalte før, havde sluttet fra vidnets gode hukommelse om første del af forløbet og antaget, at han også huskede anden del rigtigt, havde vi begået en fejl, vi kunne have undgået ved at sondre mellem de forskellige betingelser for indprægning.

Visse problemer rejser sig også, når vi på grundlag af en *kombination af beretninger* drager slutninger, vi ikke anså for hjemlet i nogen enkelt af beregningerne. Kilder kan bekræfte hinanden på flere måder. Der kan

være tale om, at kilderne rummer overensstemmelser, vi simpelthen kun kan forklare ved, at de begge har relation til en bestemt begivenhed. Eller forholdet kan være det, at vi for at falsificere flere vidnesbyrd må antage en usandsynlig kombination af fejltagelser. Igen må vi tage udsagnetes individuelle svagheder i betragtning. Hvis disse falder sammen, kan vi ofte forklare udsagnetes overensstemmelse med, at vidnerne har begået samme forveksling, efterrationalisering eller andre fejltagelser, der i visse tilfælde kan være så nærliggende, at gentagelse ikke vækker undring. Det samme gælder, hvis kilderne lider af samme tendens. Endnu oftere er der dog tale om, at vidnerne ikke kan betragtes som selvstændige, men at de er repræsentanter for samme tradition. Det gælder ikke kun, når det ene vidne har sine oplysninger fra det andet, eller de har fælles kilde. Fænomenet opstår også og hyppigt mellem øjenvidner indbyrdes. Man kalder det *gruppeforklaring*.

I samtiden er ufuldstændighed i opfattelsen eller tolkningsvanskeligheder ophav til gruppeforklaringer. Der sker et færdselsuheld, og mange vidner aflægger i retten overensstemmende vidnesbyrd, der dog må forkastes. Baggrunden er, at umiddelbart efter, at de to biler er stødt sammen, er en livlig diskussion mellem øjenvidnerne indledt. Den domineres af en mand af den vitale og selvsikre type, der præcis kan forklare, at det var lastbilen, der blinkede til højre, men kørte ligeud. Og lille fru Hansen, der var på vej over til grønthandleren efter et pund tomater, og De og jeg, der gik i vore egne tanker og først kom til bevidsthed, da vi hørte braget, vi begynder nu dunkelt at kunne erindre dette blinklys, og bliver vi yderligere foreholdt, at vi stod i den bedst tænkelige observationsvinkel, ja så *så* vi det simpelthen.

Når nogen tid er forløbet, dannes nye gruppeforklaringer, når man genopfrisker fælles oplevelser. I den hyggelige atmosfære, der råder, siger man ikke hinanden imod, uoverensstemmelserne lader sig på en eller anden måde harmonisere, alle er enige om at undgå pinlige detaljer osv. Går vi atter nogen tid frem, har denne fælles rekonstruktion fortrængt det første erindringsbillede, og vidnerne er ikke længere i stand til at skelne mellem, hvad der oprindeligt var egne og andres oplevelser. Der vil altid være en særlig tilbøjelighed til gruppeforklaring blandt vidner, der har fælles holdning over for emnet og derfor beskriver det med samme tendens.

*

Jeg skal ikke bruge mere tid på disse almindeligheder, men vil gerne slutte med at sige, at vi ikke skal vente på, at psykologien løser alle vore

vanskeligheder. Vi kan hente nyttige retningslinier her; men tilbage bliver stadig den opgave at interpretere disse retningslinier på de emner, vi sædvanligvis arbejder med. De spredte betragtninger, jeg har trukket frem, skal kun opfattes som en påpegning af, at der findes muligheder for gennem en mere differentieret karakteristik af beretninger og enkelte udsagn at danne sig en bedre motiveret opfattelse af betydelige kildegrupperes udsagnskraft. Jeg har navnlig hæftet mig ved erindringen. Hertil må vi lægge de to andre hovedprocesser, tolkning og reproduktion. Ved at studere disse tre faktorer hver for sig og i sammenhæng må vi kunne give en mere nuanceret vurdering af beretningers udsagnskraft og også bedre erkende, i hvilke henseender den samtidige beretning udmærker sig fremfor den senere, øjenvidnet fremfor andenhåndsvidnet. Måske det for kildefattige tiders vedkommende kun vil række et lille skridt frem; i den nyeste tids historie med dens opsvulmning af beretningsmaterialet og dens særlige muligheder for ved vidners hjælp at kaste lys over nye emner vil en udvikling af kildekritikken på dette område bidrage til at dække det mest presserende metodiske behov.